

AMERİKAN RAPORLARI ÜZERİNDEN OSMANLI PAMUKLU ÜRÜNLER PİYASASINA KISA BİR BAKIŞ

A BRIEF OVERVIEW OF THE OTTOMAN COTTON GOODS MARKET BASED ON AMERICAN REPORTS

Oya GÖZEL DURMAZ*

Geliş Tarihi/Received:03.05.2021

Kabul Tarihi/Accepted:27.10.2021

GÖZEL DURMAZ, Oya, (2022), "Amerikan Raporları Üzerinden Osmanlı Pamuklu Ürünler Piyasasına Kısa Bir Bakış", Belgi Dergisi, S.23, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2022/1, ss. 305-322.

Öz

19. yüzyılın ikinci yarısında hızlı bir sanayileşme süreci yaşayan Amerika Birleşik Devletleri (ABD), artan üretim hacmi ile dünyanın en önemli endüstri ülkelerinden biri haline gelmiştir. Bu sürecin doğal sonucu olarak ABD'nin endüstri ürünlerini ihrac edeceği pazar arayışına girdiği görülmektedir. Osmanlı Devleti, Amerikan kapitalizminin yayılmayı hedeflediği coğrafyalardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerçekten de endüstrisi gelişkin olmayan Osmanlı Devleti, bu dönemde gelişmiş Avrupa ülkeleri için çok önemli bir pazar konumundaydı. Ancak, Osmanlı Devleti'nin ABD ile ticari ilişkileri Avrupa devletleriyle ilişkilerine kıyasla oldukça gerilerde kalmıştı. Özellikle 1900'ler itibarıyla dünyada sanayileşmiş ülkeler arasında artan rekabetin bir parçası olan ABD, bu döneme kadar oldukça sönük kalan Osmanlı-Amerikan ticari ilişkilerini geliştirebilmek ve Osmanlı pazarında payını arttırabilmek için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Osmanlı ithalatının en önemli kalemlerinden birinin tekstil ürünleri olması, dünyanın en büyük pamuk üreticilerinden biri olarak dokuma endüstrisine büyük yatırımlar yapmış olan ABD'nin dikkatini çekmiştir. Bu kapsamda Amerikalı yetkililer kendi ürünlerini Osmanlı pazarına sokabilmek için kapsamlı bir hazırlık içerisine girerek fizibilite raporları hazırlamışlardır. Amerikan üreticilerini Osmanlı pazarına uygun ürünler üretmeye ve pazarın şartlarını dikkate alan ticari ilişkiler kurmaya yönlendirmek isteyen bu raporlar, 20. yüzyıl başında Osmanlı pazarının temel özelliklerinin ortaya konulması açısından oldukça önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Ülkeler bazında tekstil ürünleri ithalatının bileşimi ve toplam değerinden, tüketicilerin hangi kumaşları, hangi boyutlarda ve hangi desenlerde tercih ettiğine kadar ayrıntılı değerlendirmelere bu raporlar aracılığıyla ulaşılabilmektedir. Bir diğer taraftan ise Osmanlı pamuklu ürünler pazarının kontrolü amacıyla endüstrileşmiş ülkeler arasında nasıl bir rekabetin yaşandığı da bu raporlardan takip edilebilmektedir. Bu çalışma, bahsi geçen Amerikan raporlarına dayanarak hem söz konusu rekabeti hem de pazarın o dönemki genel durumunu analiz edecektir.

Anahtar kelimeler: *Osmanlı İmparatorluğu, Amerika Birleşik Devletleri, pamuklu ürünler, İngiltere.*

* Dr., Kocaeli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yakincağ Tarihi ABD, oyagozel@yahoo.com, (<https://orcid.org/0000-0002-1518-192X>)

Abstract

The Unites States of America (USA), which experienced a rapid industrialization process in the second half of the 19th century, became one of the most important industrialized countries with increasing production volumes. As a natural consequence of this process, the USA began to seek markets to export its industrial goods. The Ottoman Empire emerged as one of the geographies that American capitalism aimed to expand. Indeed, the Ottoman Empire, whose industry was not developed, was in a very important market position for the developed European countries in this period. However, the commercial relations between the Ottoman Empire and the USA were far behind compared to the relations with the European states. In this context, the USA, which became a part of the rising competition among the developed industrialized countries particularly by the 1900s, made several attempts to improve the Ottoman-American commercial relations which had remained rather dull until this period, and to increase its share in the Ottoman market. The fact that one of the most important items of Ottoman imports was textile products attracted the attention of the USA which had made large investments in the weaving industry as one of the largest cotton producers of the world. In this context the American officials made extensive preparations and prepared feasibility reports in order to introduce their products to the Ottoman market. These reports, which aimed to direct the American manufacturers to produce suitable products for the Ottoman market and to establish commercial relations that take into account the conditions of the market, contain very important information in terms of revealing the basic features of Ottoman market at the beginning of the 20th century. Through these reports, it is possible to reach detailed evaluations from the composition and total value of textile imports on the basis of countries to which fabrics, which sizes and which patterns consumers preferred. On the other hand, the competition among the industrialized countries for the control of Ottoman cotton goods market can be followed from these reports. Based on these American reports, this study will analyze both the aforementioned competition and general situation of the market at that time.

Keywords: *The Ottoman Empire, the Unites States of America, cotton goods, England*

Giriş

On dokuzuncu yüzyıla kadar dokumacılık alanında oldukça gelişkin bir imalat sektörüne sahip olan Osmanlı Devleti, 1900'lere geldiğimizde büyük ölçüde ithalata bağımlı hale gelmiş ve tekstil ürünleri toplam ithalat içerisinde en önemli kalemlerden biri olmuştur.¹ Bu dönüşümün gerçekleşmesinde başta İngiltere olmak üzere Avrupa ülkelerinde gerçekleşen Endüstri Devrimi'nin belirleyici bir etkisi olmuştur. Dokuma alanında üretim tekniklerinin gelişmesi ve makineleşme ile birlikte ürün maliyetlerini düşürmeyi başaran endüstrileşmiş ülkeler, Osmanlı pazarında adım adım hâkimiyeti ele geçirmiştir. Bu süreçte önce İngiltere daha sonra ise diğer Avrupa devletleriyle imzalanan serbest ticaret anlaşmalarının da ciddi bir etkisi olmuş, bu ülkeler kendilerine sağlanan avantajlı gümrük tarifelerinden yararlanarak Osmanlı Devleti'ne ihracatlarını arttırmışlardır.²

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Osmanlı dokumacılığı ithal ürünlerin rekabeti karşısında on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında çok büyük zarar görmüş olsa da aynı yüzyılın ikinci yarısında bu alanda direniş ve bir tür adaptasyon süreci de gerçekleşmiştir. Taşıma maliyetlerinin yüksekliği nedeniyle ülkenin uzak iç bölgeleri ithal ürünlerin rekabetinden korunabilmiş, buralarda yerel üretim devam etme şansı bulmuştur. İthal ürünlerin yerel zevklere hitap etmemesi de yerel üretimin sürmesi açısından etkili olmuştur. Yabancı üreticiler, dokumalarını yerel zevklere uyarlamaya çalışmışlarsa da yerel ürünlere talep devam etmiştir. Bu faktörlere ek olarak, ithal pamuk ipliği kullanarak kumaş yapımı da, yerel iplik üretimine zarar vermekle birlikte, Osmanlı'da dokumacılığın sürdürülmesi açısından çok büyük bir katkı sağlamıştır. Yerli sanayiye ayakta tutabilmek adına kullanılan bir diğer yöntem ise düz kumaşların ithal edilip, sentetik boya maddeleriyle boyanmasıydı. Ülke içinde işçilik ücretleri düşük olduğundan bu yolla ucuz renkli kumaş elde edilmiş oluyordu. Özellikle 1860'lardan itibaren sektörde bu tarz yollar uygulanarak yerli üretim kasabalar ve köyler gibi daha küçük merkezlerde ayakta kalabilmiştir. Ancak ulaşım imkânlarının gelişkin olduğu daha büyük merkezlere geldiğimizde, ucuz ithal ürünler karşısında yerel pamuklu dokuma imalatının büyük zarar gördüğünün altı çizilmelidir.³

Aslında Osmanlı Devleti'nde Tanzimat döneminden başlayarak devlet öncülüğünde sanayileşme girişimleri de başlamış ve büyük çoğunluğu dokuma alanında faaliyet gösteren pek çok fabrika açılmıştır. Fakat yirminci yüzyıl başına gelindiğinde söz konusu fabrikaların çoğunun artık faal durumda olmadıklarını, çeşitli sebeplerden kapanmak

1 Pamuklu ürün ithalatı Osmanlı ekonomisini on yedinci yüzyıldan itibaren olumsuz etkilemeye başlamıştır. 1600'lerden başlayarak üst sınıflar arasında Hint pamuklularına talep artarken, ithalatta da bu talebe paralel bir artış yaşanmıştır. Ancak Osmanlı dokumacılığı bu rekabetten olumsuz etkilense de bir çöküş yaşamamış, geniş halk yığınları büyük ölçüde yerel ürünleri kullanmaya devam etmiştir. Osmanlı pamuklu ürünler pazarının 1500'lerden 1900'lere kadar yaşadığı dönüşüm hakkında bakınız: Halil İnalçık, "Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979-1980 Özel Sayısı, ss. 1-65; Athanasios Gekas, "A Global History of Ottoman Cotton Textiles, 1600-1850", EUI Working Paper, No. 2007/30, Italy, European University Institute, 2007.

2 Ayrıntılı bilgi için bakınız. Şevket Pamuk, "The Decline and Resistance of Ottoman Cotton Textiles 1820-1913", *Explorations in Economic History*, 23, ss. 206-209; Şevket Pamuk, Jeffrey G. Williamson, "Ottoman de-industrialization, 1800-1913: assessing the magnitude, impact, and response", *The Economic History Review*, 64, S1 (2011), ss. 159-184; İnalçık, "Osmanlı Pamuklu Pazarı", ss. 42-52.

3 Ayrıntılı bilgi için bakınız. Donald Quataert, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999; İnalçık, "Osmanlı Pamuklu Pazarı", s. 51.

durumunda kaldıklarını da belirtmek gerekir.⁴ 1913-1915 Osmanlı Sanayi İstatistiki'nde pamuk ipliği imalatı ve pamuk dokumacılığı alanında faaliyet gösteren sadece beş fabrika olduğu belirtilmektedir. Söz konusu istatistik, imparatorluğun tüm illerini kapsamamakla birlikte, İstanbul, İzmir, İzmit ve Bursa gibi sanayinin en yoğun olduğu şehirleri içermesi sebebiyle dokuma sanayinin imparatorluğun son yıllarındaki durumu hakkında genel bir resim sunmaktadır. Bu fabrikalar dışında Adana ve Tarsus'ta dört adet pamuk ipliği ve dokuma fabrikası olduğu da bahsi geçen istatistikte ifade edilmiştir.⁵ Dolayısıyla 1910'lara gelindiğinde bu alanda üretim yapan dokuz fabrika kayıtlarda kendine bir yer bulabilmiştir. Şevket Pamuk, 1909-1911 yılları arasında Osmanlı'da yıllık endüstriyel pamuklu kumaş üretiminin 1000 ton civarında olduğunu belirtmektedir. Bu rakam, o dönem için toplam pamuklu kumaş ithalatının ancak ellide birine ve toplam iç tüketimin ise ancak % 1,5'ine tekabül etmektedir.⁶ Buradan hareketle Osmanlı Devleti'nin endüstriyel üretim alanında çok zayıf kaldığı tespit edilebilir. Her ne kadar ev imalatı şeklinde ve küçük imalathanelerde pamuklu kumaş dokumacılığı sürdürülmüşse de, imparatorluğun toplam pamuklu ürünler pazarının büyüklüğü düşünüldüğünde, ülke içi endüstriyel üretimin ihtiyacı karşılamaktan çok uzak kaldığı anlaşılmaktadır.

Bu şartlar altında Osmanlı Devleti'nin tekstil ürünlerine talebi arttıkça, dokuma sanayi gelişmiş ülkeler arasında bu büyük pazardan pay almak için ciddi bir rekabet çıkmıştır. Endüstri Devriminin öncü ülkesi olan İngiltere, Osmanlı Devleti ile 1838 yılında ilk serbest ticaret anlaşmasını imzalayan ülke olmasının getirdiği avantajla tekstil ürünleri ithalatında uzun süre ilk sırada yer almış, ancak zamanla dokuma endüstrisi gelişen diğer ülkeler de ürünlerini Osmanlı Devleti'ne ihraç etmeye başlamışlardır. 1900'ler itibarıyla Osmanlı Devleti ile iktisadi ilişkilerini geliştirmek isteyen Amerika Birleşik Devletleri⁷ de bu pazardaki payını arttırmamanın yollarını aramıştır.

Literatüre baktığımızda Leland James Gordon'un 1932 tarihli eserinden başlayarak Osmanlı-Amerikan ticari ilişkileri üzerine odaklanmış çeşitli çalışmalar bulunduğunu görmekteyiz.⁸ Ayrıca, bu genel çerçevenin ötesinde silah ticareti, Chester projesi ve Levant Trade Review dergisi üzerinden yapılan kimi incelemeler gibi daha spesifik konuları irdeleyen çalışmalar da dikkati çekmektedir.⁹ Bu araştırma ise Osmanlı-Amerikan ticari

4 Ayrıntılı bilgi için bakınız: Mustafa Kurt, Kemalettin Kuzucu, Baki Çınar, Kemal Demir, "19. Yüzyılda Osmanlı Sanayileşmesi Sürecinde Kurulan Devlet Fabrikaları: Bir Envanter Çalışması", *OTAM*, 40 (Güz 2016), ss. 245-277; Mehmet Seyitdanloğlu, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28/46 (2009), ss. 53-69; Donald Quataert, "19. Yüzyıla Genel Bakış: İslahatlar Devri 1812-1914", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 2 1600-1914*, ed. Halil İnalıcık, Donald Quataert, İstanbul, Eren, 2004, ss. 1001-1039.

5 *Osmanlı Sanayii 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistik*, Haz. A. Gündüz Ökçün, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, ss. xix, 127, 129.

6 Pamuk, "The Decline and Resistance of Ottoman Cotton Textiles 1820-1913", s. 219.

7 Bundan sonra Amerika Birleşik Devletleri için "ABD" kullanılacaktır.

8 Leland James Gordon, *American Relations with Turkey 1830-1930*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1932; A. Üner Turgay, "Ottoman-American Trade During the Nineteenth Century", *Osmanlı Araştırmaları*, III (1982), ss. 189-246; Adem Kara, "Osmanlı Devleti-ABD Ticari İlişkileri", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 1/2 (2006), ss. 35-49; Ercan Karakoç, Hasan Küçük, "Turkish-American Commercial Relations (1908-1930): The Success of Trade-The Failure of Investment", *Journal of History, Culture and Art Research*, Vol. 9 No. 4 (2020), ss. 1-18.

9 Hasan Küçük, "Levant Trade Review and Turkish-American Commercial Relations (1911-1931)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2019; Adem Özdemir, "Levant Trade Review'e Göre Türkiye'nin İktisadi Yapısı (1911-1931)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum Teknik Üniversitesi, 2021; Özlem Kutkan, "Bir Amerikan Ticari Teşebbüsü ve Bir Osmanlı Kentini Okuma Çabası: Doğu Akdeniz Ticaret Dergisi ve

ilişkilerini başka bir boyuttan, ABD'nin Osmanlı pamuklu ürünler pazarında kendine yer edinme mücadelesi üzerinden incelemeyi hedeflemektedir. ABD bu mücadelesinde ilk adım olarak hedef ülke olan Osmanlı'yı tanımak üzere faaliyet alanını genişletmiş ve ABD temsilcileri tarafından Osmanlı'daki pamuklu ürünler pazarı hakkında önemli bilgiler edinebileceğimiz detaylı raporlar hazırlanmıştır. Aşağıda söz konusu raporlar temel alınarak 1900'lü yılların başı itibarıyla pazarın nasıl bir görünüm sergilediği ortaya konmaya çalışılacaktır.

Osmanlı Pamuklu Ürünler Pazarı

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında hızla sanayileşen ABD'nin, tıpkı diğer sanayileşmiş ülkeler gibi hammadde ve pazar arayışına girmesi kaçınılmazdı. Bu kapsamda ABD ile Osmanlı Devleti arasındaki ilk ilişkiler 1850'li yıllarda kurulmuş; Amerikan pamuklu kumaşları da bu yıllardan itibaren Osmanlı Devleti'ne ihraç edilmeye başlanmıştır. Bu ihracata konu olan mallar arasında önceliği kaput ya da Amerikan bezi olarak bilinen kumaş türleri almıştır. Dwight Manufacturing Company Cabot tarafından üretilen bu pamuklular zamanla bu marka ile anılmaya başlanmış ve popüleritesi nedeniyle Avrupa üreticilerince taklit edilerek piyasaya sürülmüştür. Cabot yerine "Cadot" isminin marka olarak kullanılması ve logo taklidi gibi yollarla imitasyon işi yapılmıştır. Amerikan raporlarında bu taklit kumaşların Amerikan menşeli ürünlere göre daha ucuz ve düşük kalitede olduğunun altı çizilmiş olsa da, Avrupa'dan gelen ürünler, özellikle de İtalyan ve Avusturya taklitleri, piyasada hâkimiyeti ele geçirmiştir.¹⁰ Böylece 1860'larda İstanbul pazarında mütevazı bir başarı kazanan Amerikan pamuklu giysileri, 1870-80 arasında Avrupalı ürünlerin rekabeti karşısında pazardan silinme noktasına gelmiştir.¹¹ Osmanlı Devleti, Amerika'dan 1862 yılında 61.587 \$ değerinde pamuklu ürün ithal ederken, aynı ürün bazında bu değer, 1872 ve 1882 yılları için sırasıyla, sadece 8.748 \$ ve 8.393 \$ olmuştur.¹²

Yirminci yüzyıl başına gelindiğinde ABD'nin sanayi ürünlerini dünyanın geri kalanına ihraç etme hedefiyle tekrar harekete geçtiği görülmektedir.¹³ Osmanlı da bu arayışın bir parçası olmuş ve ABD, Osmanlı ile ticari ve finansal ilişkilerini geliştirebilmek için daha aktif girişimlerde bulunmaya başlamıştır. 1906 yılında Amerikan büyükelçiliğinin İstanbul'da kuruluşu ve John G. A. Leishman'ın ilk büyükelçi olarak atanması bu çerçevede atılmış ilk adımdı. 1908 Devrimi sonucu meşrutî yönetime geçilmesi de Amerika'nın

İzmir (1911-1914)", *Türkiyat Mecmuası*, 29, 2 (2019), ss. 435-454; Nesrin Kanberoğlu, "II. Meşrutiyet Dönemi İzmir'den Amerika'ya İhraç Edilen Ürünler (1909-1911)", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 4 (2019), ss. 217-238; Bilmez Bülent Can, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2006; Metin Ünver, "Teknolojik Gelişmeler Işığında Osmanlı-Amerikan Silah Ticaretinin İlk Dönemi," *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32/54 (2013), ss. 195-220; Ali İhsan Gencer, Ali Fuat Öreñç, Metin Ünver, *Türk - Amerikan Silah Ticareti Tarihi*, İstanbul, Doğu Kütüphanesi, 2008.

10 "History of American Cotton Goods in Turkey", *Levant Trade Review*, Vol. 1 No.4 (1912), ss. 363-364; "American Cotton Goods in Turkey", *Levant Trade Review*, Vol. 1 No 1 (1911), ss. 48-50; W. A. Graham Clark (special Agent of the Department of Commerce and Labor), *Cotton Textile Trade in Turkish Empire, Greece and Italy*, Washington, Government Printing Office, 1908, s. 20. 1852 yılında birleşen Cabot ve Perkins Şirketleri, 1856 yılında Dwight Manufacturing Şirketi'ne katılmış ve bundan sonra Dwight adıyla faaliyet göstermiştir. Bu şirketlerden Cabot 1832 yılında, Perkins 1836 yılında, Dwight ise 1841 yılında kurulmuştur. Beth English, *A Common Thread: Labor, Politics, and Capital Mobility in the Textile Industry*, Georgia, The University of Georgia Press, 2006, s. 8.

11 Turgay, "Ottoman-American Trade During the Nineteenth Century", ss. 239, 224.

12 Gordon, *American Relations with Turkey 1830-1930*, s. 51. 1892 yılına geldiğimizde 111.957 \$ ile Amerika'dan pamuklu ürün ithalatının geçmiş yıllara oranla çok büyük bir artış kaydettiği görülmektedir.

13 Gordon, *American Relations with Turkey 1830-1930*, s. 57.

Osmanlı topraklarında ticari aktivitelerini arttırma yönünde umutlarını yeşertmiştir. Amerikalı ithalatçı ve ihracatçılara Osmanlı topraklarındaki girişimlerinde yardımcı olabilmek amacıyla 1911 yılında American Chamber of Commerce for Turkey'in kuruluşu ve *Levant Trade Review* dergisini yayınlamaya başlaması bu açıdan dikkate değer bir girişimdir. 1931 yılına kadar yayınlanacak olan dergi, Amerika'nın Yakın Doğu bölgesinde ticari faaliyetlerini arttırma politikasının bu dönemde ne kadar aktif olduğunun bir göstergesidir.¹⁴ Söz konusu girişimler ekseninde 1900'lerden itibaren Amerika'dan yapılan ithalatta artışlar yaşanmıştır.¹⁵ Ancak tüm artışa karşın, 1910-1911 yıllarına ait istatistiklere bakıldığında, Osmanlı Devleti'nin ABD ile ticari ilişkilerinin Avrupa devletleriyle ilişkilerine kıyasla oldukça gerilerde kaldığı görülmektedir.¹⁶ Oysaki gelişkin bir sanayi üretimine sahip olmayan Osmanlı Devleti, Amerikan ürünleri için büyük bir pazar potansiyeline sahipti. *Levant Trade Review* sayıları incelendiğinde, ABD temsilcilerinin bu potansiyeli net bir biçimde gördükleri ve ürün bazlı detaylı analizler yaparak ihracat hacmini hangi sektörler özelinde arttırabileceklerini değerlendirdikleri anlaşılmaktadır. Bu kapsamda, Osmanlı ithalatının en önemli kalemlerinden birinin tekstil ürünleri olması, dünyanın en büyük pamuk üreticilerinden biri olarak dokuma endüstrisine büyük yatırımlar yapmış olan ABD'nin dikkatini çekmiş ve Amerikalı yetkililer kendi ürünlerini Osmanlı pazarına sokabilmek için kapsamlı bir hazırlık içerisinde girerek fizibilite raporları hazırlamışlardır.

Bu raporlarda öne çıkan ilk husus, Osmanlı pamuklu ürünler pazarında kurulmuş olan İngiliz hegemonyasıdır. Gerçekten de o yıllar itibarıyla Osmanlı, İngiliz pamuklu ürünleri için çok önemli bir pazardır. Öyle ki Hindistan ve Çin'den sonra bu alanda İngiltere'nin en fazla ihracat yaptığı ülke konumundadır. Amerikalıların değerlendirmelerinde de bu durumun altı çizilerek İngiltere'nin Osmanlı'ya yıllık ortalama 20.000.000 \$ değerinde pamuklu ürün ihraç ettiği ifade edilmiştir.¹⁷ Aşağıdaki tabloda da görüldüğü üzere İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne pamuklu ürün ihracı 1820'lerden 1860'lara kadar muazzam bir artış göstermiştir. 1855 yılına geldiğimizde İngiltere'nin toplam pamuklu ürün ihracının %10'dan fazlası Osmanlı'ya yapılar hale gelmiştir.

14 G. Bie Ravndal, "Commercial Review of Turkey", *Daily Consular and Trade Reports no. 154-230 vol. 3 July, August and September 1912*, Washington, Government Printing Office, 1912, s. 51; Gordon, *American Relations with Turkey 1830-1930*, ss. 57-58; Küçük, "Levant Trade Review and Turkish-American Commercial Relations (1911-1931)", s. 48.

15 Gordon, *American Relations with Turkey 1830-1930*, s. 60. Tablo 2 ve Ek. 1'e bakınız.

16 19. *Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt 1*, haz. Şevket Pamuk, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1995, s. 67.

17 R. E. Tyson, "The Cotton Industry", Derek H. Aldcroft ed. *The Development of British Industry and Foreign Competition 1875-1914*, Toronto, University of Toronto Press, 2018, s. 114; John M. Carson, "Trade in the Near East", *Levant Trade Review*, Vol. 1 No 1 (1911), s. 22; "American Cotton Goods in Turkey", *Levant Trade Review*, Vol. 1 No 1 (1911), ss. 46, 48.

Tablo 1: İngiltere'nin Pamuklu İhracatı 1825-1860

	Osmanlı Ülkesine İhracat		Bütün İhracat Toplamı	
	Pamuklu (Bin Yarda)	Pamuk İpliği (Bin Libre)	Pamuklu (Bin Yarda)	Pamuk İpliği (Bin Libre)
1825	3.578	557	132.129	35.334
1830	15.940	1.528	219.355	64.645
1835	25.692	3.272	421.122	118.470
1845	46.793	5.830	673.268	135.144
1850	31.124	2.384	757.979	131.370
1855	132.605	8.446	1.230.827	165.493
1860	229.201	22.824	-	-

Kaynak: İnalçık, "Osmanlı Pamuklu Pazarı", s. 48.

Osmanlı tarafından meseleye baktığımızda, tüm ürünler bazında Osmanlı Devleti'nin en fazla ithalat yaptığı ülkenin İngiltere olduğu görülmektedir. Aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere bu ithalat diğer devletlerin rekabeti karşısında zamanla %40'lardan aşağılara doğru bir düşüş eğilimine girse de, İngiltere 1913'te %19,4'lük bir pay ile hala Osmanlı'nın toplam ithalatında ilk sırada yer almayı sürdürmektedir. Aynı yıl aralıklarında ABD'den yapılan ithalata baktığımızda ise İngiltere ile karşılaştırılmayacak düzeyde düşük oranlarda kaldığını görmekteyiz.

Tablo 2: Osmanlı Devleti'nin toplam ithalatı içinde İngiltere'nin ve ABD'nin payları (1878-1913)

Yıllar	İngiltere'nin toplam ithalat içindeki payı (%)	ABD'nin toplam ithalat içindeki payı (%)	Yıllar	İngiltere'nin toplam ithalat içindeki payı (%)	ABD'nin toplam ithalat içindeki payı (%)
1878	48.6	2.1	1893	37.5	0.1
1879	44.1	1.3	1894	38.7	0.3
1880	41.5	1.3	1895	36	0.2
1881	46.8	2.3	1896	40.1	0.1
1882	45.4	1.7	1897	42.1	0.2
1883	43.8	1.5	1898	38.6	0.2
1884	45.5	1.5	1899	33.9	0.1
1885	43.8	1.0	1900	34.9	0.2
1886	43.2	0.6	1905	35.1	0.9
1887	42.4	0.8	1907	33.4	0.3
1888	41	0.4	1908	29.9	1.3
1889	43.5	0.3	1909	25.6	1.5
1890	43.3	0.3	1910	19.9	1.5
1891	41.6	0.1	1911	22.1	2.7
1892	40	0.0	1913	19.4	2.6

Kaynak: Aybar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Muvazenesi 1878-1913*, ss. 31, 35.

İngiltere'den yapılan toplam ithalat içinde ise pamuklu tekstil ürünleri hep ilk sırada yer almıştır: 1840-1842 döneminde İngiltere'den ithal edilen ürünler içinde pamuklular %60,2, 1880-82 döneminde %67,5, 1900-1902 döneminde %61,2 ve 1910-1912 döneminde ise %58,4'lük bir paya sahiptir. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki diğer ülkelerden yapılan ithalat içinde de tekstil ürünleri yine önemli bir paya sahiptir.¹⁸ Amerikan Ticaret ve Çalışma Bakanlığı'nın özel temsilcisi olarak Osmanlı pazarı üzerine incelemelerde bulunan Graham Clark'ın verdiği bilgilere göre 1906'da Osmanlı'nın toplam pamuklu ürün ithalatı 31.270.003 \$ değerindeydi. Bu değer içindeki ülke payları şöyle sıralanıyordu: Birleşik Krallık, 21.662.929 \$; İtalya, 3.146.891 \$; Avusturya-Macaristan, 2.654.725 \$; Almanya, 1.094.903 \$; Fransa, 1.025.768 \$; diğer ülkeler, 1.693.697 \$.¹⁹ ABD'den Osmanlı'ya, pamuklu ürün ihracatı ise 1906-1911 yılları arasında yıllık 164 bin \$ ile 335 bin \$ arasında değişen meblağlara tekabül ediyordu. Pazarın toplam ithalat miktarının büyüklüğü düşünüldüğünde, Amerikan menşeli pamuklu dokuma ürünlerinin Osmanlı pazarında çok küçük bir paya sahip olduğu net bir şekilde söylenebilir.²⁰

Bu durumu değiştirmek isteyen ABD, Osmanlı İmparatorluğu'na gönderdiği temsilcileri aracılığıyla bu kapsamda çalışmalarda bulunmuştur. Söz konusu çalışmalar, ilk olarak pazarın analizi noktasında yoğunlaşmıştır. Yukarıda da bahsi geçen Amerikan Ticaret ve Çalışma Bakanlığı'nın özel temsilcisi Graham Clark'ın kaleme aldığı 1908 tarihli *Cotton Textile Trade in Turkish Empire, Greece and Italy* kitabı ve 1912 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na gelerek incelemelerde bulunan Ralph M. Odell'in *Cotton Goods in Turkey* isimli raporu bu açıdan dikkatleri çekmektedir. Söz konusu iki ismin bu çalışmada değinilen raporlarına ek olarak Clark'ın Japonya, Latin Amerika ülkeleri, Kanada, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İsveç gibi ülkeler üzerine; Odell'in ise İspanya ve Portekiz, Hollanda Doğu Hint adaları, Rusya, Britanya Hindistanı, Mısır, Doğu Afrika, Uganda, Zanzibar, Çin, Seylan ve İtalya üzerine raporları bulunmaktadır.²¹

Bahsi geçen iki uzmandan Graham Clark'ın raporu incelendiğinde, Osmanlı pazarına çok önem verdiği anlaşılmaktadır. Öyle ki Clark, Osmanlı'yı, Çin ve Güney Amerika'dan sonra Amerikan üreticilerinin en iyi sonuçları alabileceği bölge olarak değerlendirmiştir. Osmanlı Devleti gibi tekstil ürünleri tüketiminin çoğunu ithalattan karşılayan bir ülkede Amerikan pamuklularının geniş bir pazar olanağına sahip olduğunu düşünen Clark, bu olanağın kullanılması için ise birtakım adımların atılmasının şart olduğunu ifade eder. Bu adımlar içinde Amerikalı üreticilerin Osmanlı'ya satış temsilcisi göndermesi veya yerel satış yerleri ile bağlantı kurarak buralara ürün örnekleri ve fiyat listelerini iletmesi öncelikli sayılmaktadır. O sıralarda İngilizler, İtalyanlar, Avusturyalılar, Almanlar ve Belçikalılar bu tarz temsilciler gönderip, belli aralıklarla düzenli ziyaretler gerçekleştiriyorlardı. Bu temsilciler ve ziyaretleri, yerel iş bağlantılarının önce kurulması, bir kez kurulduktan sonra da kalıcı hale gelmesi açısından Osmanlı pazarında etkili olmaktadır. Clark, Amerikalı girişimcilere de bu yöntemi önermekte ve aksi durumda rakip devletler karşısında bir

18 İlgili istatistikler ve ayrıntılı bilgi için bakınız. 19. *Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt 1*, ss. 66-67; Celal Aybar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Muvazenesi 1878-1913*, Ankara, Zerbamat Basımevi, 1939, ss. 18-27.

19 Clark, *Cotton Textile Trade in Turkish Empire, Greece and Italy*, s. 7.

20 G. Bie Ravndal, "Commercial Review of Turkey", s. 44.

21 Gerek bahsi geçen raporlar gerekse de Amerikan hükümetinin tekstil alanında hazırladığı diğer yayınların toplu bir listesi için bakınız, Wilson C. Flake, *Government Publications Relating to Textiles*, Washington, Government Printing Office, 1927.

şanslarının olmayacağını belirtmektedir. Gemi taşımacılığında yaşanan gelişmeler ve ulaşım maliyetlerinin düşmesi sonucu Osmanlı pazarının daha ulaşılabilir olduğunun da altını çizen Clark, satış temsilcisi ve ürün örneklerinin artık daha rahat gönderilebileceğini vurgulamaktadır.²² Aslında satış temsilcisi eksikliği yalnızca Clark tarafından vurgulanmamış diğer pek çok raporda da Avrupalılar ile rekabet edebilmenin olmazsa olmazı olarak Amerikalıların Türkiye topraklarında- tıpkı Avrupalı rakipleri gibi- kendi satış temsilcilerini bulundurması gereğine dikkat çekilmiştir.²³

Bunun yapılabilmesi için Osmanlı Devleti ile bir paket-posta anlaşması yapılmasına da Clark tarafından önem atfedildiğini görüyoruz. Böyle bir anlaşma küçük paketler için ödenen yüksek ücretlerin azalmasını sağlayacak ve bu suretle de pek çok yerin Amerikan ticaretine açılması mümkün olacaktı. Çünkü yüksek gönderim maliyetleri nedeniyle Amerikalı üreticiler küçük siparişleri kabul etmede pek istekli olmasa da, özellikle ilk ticari ilişkilerin geliştirilmesi açısından küçük ön siparişlerin kabul edilmesi gerekiyordu. Bu önerilere ek olarak, iletişimi kolaylaştırmak için görüşmelerde ve kataloglarda Fransızca kullanılması, yine kataloglarda ölçülerin daha anlaşılır olması için metrik sistemin kullanılması ve fiyatların Fransız ve İngiliz paraları cinsinden değerinin belirtilmesi de yerel satıcılarla anlaşmaları kolaylaştırabilecek bir faktör olarak tavsiye edilmekteydi. Osmanlı pazarında “franco domicile” olarak bilinen müşterinin dükkanına ücretsiz teslimat yapılması da çok popüler bir satış yöntemi olduğundan, Clark bu detaya da önem vermiş, Amerikan ürünlerinin bu pazarda kendine bir yer bulabilmesi için ürünlerin teslimatının ücretsiz yapılacağı bilgisinin kataloglarda mutlaka belirtilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Yukarıda belirtilen satış yöntemlerine ek olarak, yerel ihtiyaçlara ve zevklere uygun ürün çeşitlendirmesine gidilmesi de önemli sayılmaktaydı. Osmanlı pazarında kayda değer bir paya sahip olabilmek için kritik sayılan bir diğer nokta ise ödemeler mevzusu idi. Peşin ödeme yerine ödemelerin biraz ertelenmesinin alışverişin önünü açacağını vurgulayan Clark, peşin ödemelerin zorunlu olduğu kimi hallerde ise fiyat indirimi önermekteydi. Ayrıca ABD’li şirketler malı teslim etmeden ödeme yapılmasını talep etmemeliydi.²⁴

Bahsi geçen satış yöntemlerinin dışında, Osmanlı Devleti’nin yaptığı pamuklu bez ithalatının bileşiminin ve hangi ülkelerden ne kadar ithalat yapıldığının da Clark tarafından aktarıldığı görülmektedir. Baskılı kumaşlar, T-cloths, gömleklik kumaşlar, çarşaf bezi,

22 Clark, *Cotton Textile Trade in Turkish Empire, Greece and Italy*, ss. 18-19.

23 G. Bie Ravndal, “Turkey”, *Supplements to Commerce Reports, Review of Industrial and Trade Conditions in Foreign Countries in 1914 by American Consular Officers Volume I-Europe*, Washington, Government Printing Office, 1916 (No.18d, October 23, 1915), s. 4; John M. Carson, “Trade in the Near East”, *Levant Trade Review*, Vol. 1 No 1 (1911), s. 17; G. Bie Ravndal, “Italian Trade with Turkey”, *Daily Consular and Trade Reports*, no.230-305, vol. 4, October, November, December 1911, s. 797.

24 Clark, *Cotton Textile Trade in Turkish Empire, Greece and Italy*, ss. 18-19, 22. Murat Baskıcı’nın Osmanlı piyasasında iş yapmak isteyen İngiliz tüccarlara İngiliz konsolosluk raporlarında verilen tavsiyeleri incelediği makalesi Clark’ın yukarıda yazdıklarıyla karşılaştırma için çok önemli bilgiler sunmaktadır: “XIX. yüzyıl sonları ve XX. yüzyıl başlarında Türkiye’de faaliyette bulunmak isteyen yabancı tüccar ucuz ürün getirmek, taksitle mal satmak, ticareti mümkünse aracısız sürdürmek, değil ise piyasayı ve ticaret metodlarını bilen uygun bir yerli temsilci ile çalışmak, müşterilerine Osmanlı limanlarındaki herşey dahil teslim (c.i.f.) fiyatlarını söylemek, Osmanlı tüccarına vadeli satın alma imkanı sunmak, ürünlerinin satış şansını artırmak için seyyar acentalardan faydalanmak, işlemlerinde ve reklam, katalog gibi tanıtıcı faaliyetlerinde Fransızca kullanmak, ticari partnerleri hakkında piyasada yeterli bir ön araştırma yapmak gibi hususlara dikkat ettiği takdirde piyasada başarı şansı artmaktaydı.” Baskıcı’nın incelemesi gerek Amerikan gerek İngiliz temsilcilerinin benzeri noktaları vurguladıklarını göstermektedir. Murat Baskıcı, “Osmanlı Piyasasında Ticaret: Yabancı Tüccarların Dikkat Etmesi Gereken Hususlar (1870-1920)”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64-1, s. 54.

muslinler, astarlık kumaşlar, kabartmalı pamuklu bezler ve pazen kumaşlar ithal edilen başlıca pamuklu ürünlerdi. Baskılı kumaşların %70'i Manchester'dan, %15'i ise İtalya'dan gelmekteydi. T-cloths İngiltere'den ithal edilirken, gri gömleklik kumaşların büyük çoğunluğu da yine İngiltere'den gelmekteydi. Çarşaf bezlerinin çoğu ve pazen kumaşlar en çok İtalya'dan ithal ediliyordu. Muslin kumaşlar söz konusu olduğunda yine İngiltere en ön sırada yer alıyordu. Astarlık kumaşlarda İngiltere %40, Avusturya %25, İtalya %15 ve Almanya %10'luk pazar paylarına sahipti. Kabartmalı pamuklu bezlerin ise üçte ikisi İngiltere'den gelirken, %15'i İtalya'dan ithal edilmekteydi.²⁵

Bu rakamlar Osmanlı pazarında İngiltere'nin hâkimiyetini gösterirken, bir yandan da İtalya'nın artık İngiliz hegemonyasına karşı ciddi bir rakip olduğunu da ortaya koymaktadır. 1890'ların son yıllarına kadar toplam ithalat içinde İtalya'nın payının ancak %2 civarlarında olduğu görülmektedir. Ancak 1895'ten itibaren İtalya'dan ithalatta ciddi artışlar yaşanmıştır. Osmanlı pazarına yakın olmaları sayesinde hızlı teslimat ve ucuz nakliyat giderleri gibi avantajlara sahip olan İtalyanlar, o dönemde pazarın taleplerine de uygun ürünler üreterek öne çıkmaktaydı. İtalyan firmalar, küçük ön siparişleri kabul etme, alıcılara ödemelerde uzun vadeler tanıma veya nakit ödeme söz konusuysa kayda değer bir indirim yapma gibi kolaylıklarda bulunuyorlardı. Bu sayede İtalya'dan yapılan ithalat 1900-1910 yılları arasında büyük bir artış göstermiştir. Amerika'nın Osmanlı pazarını analiz etmek üzere gönderdiği bir diğer özel temsilci olan Ralph M. Odell'in aktardığına göre, İtalya'dan 1900'de 2.188.000 \$ değerinde pamuklu ürün ithal edilirken, bu rakam 1906'da 3.425.000 \$'a, 1910 yılına gelindiğinde ise 7.000.000 \$'a çıkmıştır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki İtalya'nın var olan etkin konumu Trablusgarp Savaşı ile sarsılmış, kumaş ithalinde İtalyan ürünleri yerine başka ülkelerin malları tercih edilmeye başlanmıştır. Amerikan raporlarında da bu durumun altı çizilir ve ortaya çıkan boşluğun Amerikan ürünleriyle doldurabileceğine dikkat çekilir. Osmanlı Devleti'ne coğrafi yakınlığı sayesinde Avusturya da İngiltere'nin bir diğer rakibi olmuştur. Almanya, Fransa ve Belçika ise bu pazarda çok daha küçük paylara sahip olan ülkelerdi. Amerikan pamuklularına geldiğimizde ise Clark'ın da belirttiği üzere, söz konusu dönemde Amerikan ürünleri çok az ithal edilmektedir ve Osmanlı pazarında bu ürünlere rast gelinmemektedir.²⁶

25 Diğer pamuklu kumaşların hangi ülkelerden ithal edildiği bilgisi için bakınız Clark, *Cotton Textile Trade in Turkish Empire, Greece and Italy*, ss. 20, 30-31. Odell de 1912 tarihli raporunda Clark gibi pamuklu kumaşların hangi ülkelerden ithal edildiğini ayrıntılı bir şekilde yazar. Odell, *Cotton Goods in Turkey Part I*, s. 12.

26 Clark, *Cotton Textile Trade in Turkish Empire, Greece and Italy*, ss. 25-26; Odell, *Cotton Goods in Turkey Part I*, ss. 8, 21, 24. 1910 itibarıyla İtalya'nın Osmanlı Devleti'nin toplam ithalatı içindeki payı %8,6'ya çıkmış iken, 1911'de %5,5'e düşmüştür. Ancak savaşın bitimi ile ithalatın eski düzeyine döndüğü de belirtilmelidir. 1913 verilerine göre İtalya'nın toplam ithalat içindeki payı %8,7 olmuştur. Aybar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Muvazenesi 1878-1913*, s. 31.

Tablo 3: Osmanlı Pamuklu Tekstil Ürünleri İthalatı (Başkonsolos Ravndal'ın 1915 tarihli raporuna göre)

Ürünler	Değeri \$
Renkli ve baskılı parça kumaşlar	19.301.806
Muslin, tülbent	2.683.873
Ham ve karde pamuk	123.517
Kadife	564.034
Ağartılmış parça kumaşlar	3.692.505
Ağartılmamış parça kumaşlar	7.771.551
İplik	6.192.545
Kırmızı örtü ve perdeler	818.613
Eşarp, şal, kuşak	771.669
Diğer pamuklu ürünler	345.088
Toplam	42.265.291

Kaynak: Consul General Ravndal, "Cotton Goods in Turkey", *Levant Trade Review*, Vol. 5 No. 3 (1915), s. 292.

Amerikan Ticaret ve Çalışma Bakanlığı'nın pamuklu ürünler konusunda uzman olan bir diğer özel temsilcisi Odell de Osmanlı pazarı üzerine ayrıntılı değerlendirmelerde bulunmuştur. Odell'in Türkiye'ye geleceği bilgisi *Levant Trade Review*'da okuyuculara duyurulmuştur. Yanında numuneler getirerek Amerikan ürünlerinin tanıtımını da yapmayı hedefleyen Odell, önce Balkan ülkelerini gezerek buradaki pamuklu ürünler pazarı hakkındaki raporunu hazırlamış ardından İstanbul'a gelmiştir. Odell'in Osmanlı pazarını incelediği *Cotton Goods in Turkey* raporu üç bölümden oluşmakta, birinci bölümde İstanbul, ikinci bölümde İzmir ve Selanik, üçüncü bölümde ise Bağdat, Halep ve Beyrut pazarları üzerine ayrıntılı değerlendirmeler yapılmaktadır.²⁷

Odell'in raporunda özellikle tüketicilerin hangi tarz ürünleri tercih ettiğine dair önemli bilgiler bulunmaktadır. Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere, baskılı kumaşlar Osmanlı'nın ithal ettiği pamuklu ürünler içinde en büyük paya sahip olan ürün kalemidir ve baskılı pazen kumaşlar da dâhil edildiğinde bu kategorideki yıllık ithalatın 15.000.000 \$ civarlarında olduğu ifade edilmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, ö dönem için baskılı kumaşların çoğu İngiltere'den gelmektedir. Odell'e göre İngiliz başarısı yalnızca ucuz ürünler üretmesi ile alakalı değildir. Buna ek olarak ürünlerin çok geniş bir desen yelpazesine sahip olması ve tüketici taleplerine uygun olarak ürün çeşitlendirmesine gidilmesi de bu başarıda etkili olmuştur. Bir başka anlatımla, ürünlerin ucuz olması kadar, Osmanlı pazarında moda olan desenlerde ve renklerde üretim yapabilmek de önemli sayılmaktadır. Odell,

²⁷ Bu makalede Odell'in raporunun ilk bölümü kullanılmıştır. Ralph M. Odell, *Cotton Goods in Turkey Part I*, U.S. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, Special Agents Series, No. 54, Washington, D.C., Government Printing Office, 1912. "The Chamber's 2nd Annual Meeting", *Levant Trade Review*, Vol. 1 No 4 (1912), s. 392; "American Cotton Goods in the Near East", *Levant Trade Review*, Vol. 1 No 4 (1912), s. 402; *Levant Trade Review*, Vol. 2 No.2 (1912), s. 189. Odell'in Balkan ülkelerini analiz eden raporu için bakınız: Ralph M. Odell (Commercial Agent of the Department of Commerce and Labor), *Cotton Goods in the Balkan States*, transmitted to Congress in Compliance with the Act of March 4, 1911, Authorizing Investigations of Trade Conditions Abroad, Washington, Government Printing Office, 1912.

baskılı kumaşlarda üç veya dörtten fazla renk içeren desenlerin Osmanlı pazarında tercih edilmediğini aktarır. Geniş figürler içeren göz alıcı desenler ise halkın zevklerine daha uygun olarak değerlendirilmektedir. Odell, bu zevklerin tespit edilmesi ve uygun desenler üretilmesi için Osmanlı'daki pek çok firmanın İstanbul'da özel tasarımcılar istihdam ettiğini ifade eder. Tasarımcıları olmayan firmalar ise üreticilerce kendilerine gönderilen çok sayıda desen arasından tercih yapmaktadır. Odell, Osmanlı pazarında Amerika'dan ithal edilmiş çok az baskılı kumaş bulunmasında, Amerikalı üreticilerin talep edilen desenlerde ürün üretmiyor oluşunun etkili olduğu kanaatindedir. Bu durum nedeniyle, Amerikan kumaşları Osmanlı pazarında satılabilir olmaktan çok uzaktırlar. Amerikan kumaşlarının Osmanlı'da talep edilen desenlerde üretilmeleri durumunda daha çok talep edileceğini düşünen Odell, tam da bu yüzden, Amerikalı üreticilere fikir verebilmek için hazırladığı rapor ile birlikte pek çok numunelik kumaş parçasını da Amerika'ya götürmüştü, o numunelerden yararlanılarak bir ürün çeşitlendirmesine gidilmesini tavsiye etmiştir.²⁸ Raporunda tek tek hangi kumaş örneklerini getirdiğini kaydettiği için Odell'in iki yüz elli civarı kumaş örneği ile Amerika'ya döndüğünü anlıyoruz. İlgili rapora göre, İstanbul'dan 28, Selanik'ten 44, İzmir'den 42, Beyrut'tan 67, Halep'ten 37 ve Bağdat'tan 37 kumaş örneği alınmıştır.²⁹

Özellikle kış aylarında kadın ve erkek giysilerinde kullanılan baskılı pazenler de Osmanlı pazarında yoğun talep görmekteydi. Bu kumaşların çoğu Trablusgarp Savaşı öncesi İtalya'dan gelirken, savaş dolayısıyla İtalya ile ilişkilerin bozulmasının akabinde Almanya, Fransa, Avusturya-Macaristan, Belçika ve İspanya gibi ülkelerden ithal edilmeye başlanmıştı. Odell, İtalyan ve İspanyol kumaşlarının diğer ülke kumaşlarına göre ciddi bir fiyat avantajı olduğunu vurgulamıştır. Raporda, pazen kumaşlarda çiçek ve meyve desenleri gibi yine çarpıcı ve göz alıcı desenlerin popüler olduğu; bunun dışında siyah zemin üzerine beyaz veya koyu kırmızı desenlerin de tercih edildiği ifade edilmiştir.³⁰

Osmanlı pazarında çok rağbet gören bir diğer ürün ekoseleli kumaşlardı. Odell, Amerikan üreticilerinin bu alanda rekabet edebileceği düşüncesindedir. *Vichy* kumaşı olarak da bilinen bu kumaş, Avusturyalılarca Osmanlı pazarına sokulmuş, ama İtalyan ve İspanyollar kısa sürede benzeri ürünleri daha düşük fiyatla piyasaya sürerek bu kumaşın ticaretinde önemli bir pay edinmişlerdir.³¹ Pantolonluk *denim* denilen kot kumaşlar da Osmanlı'da popüler bir üründü. Yine savaş öncesi çoğu İtalya'dan gelen bu kumaşlar 1912 itibarıyla artık Avusturya, Almanya ve Belçika gibi ülkelerden tedarik edilmekteydi. Odell, Amerikan *denim* kumaşlarının Osmanlı pazarında bulunanlara göre çok daha kaliteli olduğunu ifade eder. İç bölgelerde yaşayan halk arasında bu pantolon kumaşlarının giderek daha popüler hale gelmeye başladığını belirterek, Amerikalı üreticilerin bu ürünün ticaretine girmesini tavsiye etmektedir.³²

Yerel halkın tercihleri hakkında bu tarz ayrıntılı bilgiler vererek Amerikalı üreticilere yol göstermek isteyen Odell, Osmanlı pazarında yerel halkın dışında bir başka önemli müşterinin varlığına daha dikkati çeker: Osmanlı ordusu ve hükümeti. Bunlardan Harbiye

28 Odell, *Cotton Goods in Turkey Part I*, ss. 15-16.

29 Odell, *Cotton Goods in Turkey Part I*, ss. 26-27; *Cotton Goods in Turkey Part II*, ss. 32-26; *Cotton Goods in Turkey Part III*, ss. 42-48.

30 Odell, *Cotton Goods in Turkey Part I*, ss. 16-17.

31 Odell, *Cotton Goods in Turkey Part I*, s. 17.

32 Odell, *Cotton Goods in Turkey Part I*, ss. 18-19.

Nezaret, ordunun ihtiyaçları için her yıl önemli miktarda *haki kumaş* almaktaydı. Söz konusu kumaşların büyük çoğunluğu Trablusgarp Savaşı öncesi İtalya'dan sağlanırken tıpkı pazen kumaş örneğinde olduğu gibi, savaş ile birlikte İngiltere ve Avusturya bu ürünlerin tedarikinde İtalya'nın yerini almışlardı. Osmanlı hükümetinin Amerikan ürünlerine yüksek kalitesi nedeniyle olumlu yaklaştığı ve yakın zaman önce bir Amerikan firmasından yüklü miktarda çarşaf bezi sipariş ettiğini vurgulayan Odell, bu siparişin bir tür öncü rolü oynayacağını düşünmektedir. Eğer gerekli çabalar gösterilirse, yalnızca haki veya çarşaf bezi değil pek çok başka kumaş türünün de Osmanlı hükümetine satılabileceği kanaatindeydi.³³

Odell'in raporunda yukarıda bahsi geçen pamuklu kumaş türlerinin dışında, ağartılmış ve beyaz gömleklilik kumaşlar, kaba pamuklu bezler ve parça kumaşlar gibi başka ürünlerle ilgili değerlendirmelere de yer verilmiştir. Bu ürünler hakkında hangi ülkelerden geldikleri, tercih edilen ürünlerin boyutları ya da daha çok tercih edilen renk ve desenler gibi detay nitelikte bilgiler veren Odell'in, Amerikalı üreticiler için Osmanlı pamuklu ürünler piyasasının eksiksiz bir resmini çıkartmaya çalıştığını söyleyebiliriz.³⁴ Bu çalışma başlı başına Amerika'nın gelişen sanayisi için pazar arayışına ne kadar önem verdiğini ve kapsamlı araştırmalar yaptığını açık bir şekilde göstermektedir.

Yapılan bu pazar analizlerinin Osmanlı-ABD ticaretine etkisine geldiğimizde, 1900'lerin ilk yıllarından 1914'e, yani Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıla kadar, Amerika'dan Osmanlı Devleti'ne yapılan pamuklu ürünler ihracatında bir artış yaşandığını tespit edebilmekteyiz. Savaş, iki ülke arasındaki ticari ilişkilere büyük bir sekte vursa da, ateşkesin imzalanmasının ardından Türk-Amerikan ticari ilişkilerinde tam anlamıyla bir patlama yaşanmıştır.

Tablo 4: Amerika'nın Türkiye'ye Pamuklu ve Yünlü Ürün İhracatı

Yıllar	1902	1912	1920	1922	1928
Değeri \$	217.480	489.558	7.664.837	2.089.595	91.031

Kaynak: Gordon, *American Relations with Turkey 1830-1930*, s. 66.

Tablo 5: 1900'den 1930'a Amerika'nın Türkiye'ye İhracat Değerleri

Yıllar	İhracat Değeri (\$)	Yıllar	İhracat Değeri (\$)
1900	567.012	1915	994.120
1901	587.120	1916	42.169
1902	774.552	1917	167.515
1903	773.107	1918	305.557
1904	1.110.336	1919	25.231.722
1905	888.260	1920	42.247.798
1906	1.520.027	1921	23.947.110

33 Odell, *Cotton Goods in Turkey Part I*, s. 19. Osmanlı ordusunun önemli bir pamuklu ürün alıcısı olduğu *Levant Trade Review*'ün çeşitli sayılarında da dile getirilmiştir. "American Cotton Goods in Turkey", *Levant Trade Review*, Vol. 1 No 1 (1911), s. 49; "Cotton Mills in Turkey", *Levant Trade Review*, Vol. 1 No 2 (1911), s. 224.

34 Odell, *Cotton Goods in Turkey Part I*, ss. 14-15.

1907	1.742.728	1922	15.980.548
1908	1.969.860	1923	3.464.034
1909	2.511.482	1924	3.314.951
1910	2.340.160	1925	3.351.286
1911	3.940.053	1926	2.917.577
1912	3.798.168	1927	3.941.084
1913	3.313.821	1928	4.110.846
1914	3.328.519	1929	5.741.657

Kaynak: Gordon, *American Relations with Turkey 1830-1930*, s. 60.

Tablo 5 incelendiğinde özellikle 1919-1922 yılları arasında Türk-Amerikan ticari ilişkilerinin önceki yıllar ile karşılaştırılmayacak, olağandışı bir hacme ulaştığı görülmektedir. Bu toplam ihracat değerleri içinde pamuklu ürünler de önemli bir paya sahiptir. Avrupalı üreticilerden kumaş tedarikinde sorun yaşayan Osmanlı'daki ithalatçılar bu süreçte yüzlerini ABD'ye dönmüş ve bu sayede 1921 itibarıyla ABD'den pamuklu ürün ithalatı 3.040.065 \$'lık değeriyle o güne kadarki en yüksek noktaya çıkmıştır. Fakat bu artışın arkası gelmemiş, Avrupa devletleri ile Türkiye arasında siyasi ilişkiler yeniden tesis edildikçe ticari ilişkiler de tekrar canlanmaya başlamıştır. Bu nedenle 1922'den itibaren Amerika'dan ithalat değerleri düşmeye başlamış; 1922 yılı için 1.787.166 \$, 1923 yılı için ise 554.807 \$ değerinde pamuklu ürün ithal edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, siyasi normalleşmenin ardından Amerikalı üreticiler Türkiye piyasasında Avrupa ülkeleriyle yeniden yoğun bir rekabete girmek zorunda kalmışlar ve bu durum neticesinde ABD ile olan ticari ilişkilerde gerileme gözlenmiş, ticaret değerleri savaş öncesi konumuna dönmüştür.³⁵

1929 Dünya Ekonomik Bunalımının çıkışı ise tüm dünya ekonomisinde derin etkilerde bulunarak uluslararası ticarete büyük zarar vermiştir. 1929 yılı, Türkiye için bir başka açıdan da önemli bir tarihe işaret etmektedir: Lozan Anlaşması'nın ekonomide getirdiği kısıtlamalar bu tarihte son bulmuş ve aynı zamanda Osmanlı borçlarının ödemesi başlamıştır. Bu şartlar altında yeni cumhuriyet, 1930'lar itibarıyla ekonomide korumacı-devletçi politikalara yönelmiş, bu kapsamda temel tüketim malları olan şeker, un ve pamuklu kumaş (üç beyaz) üretiminde ithal ikamecilik benimsenmiştir. Ülkenin pamuklu kumaş üretiminde kendi kendine yeterli olabilmesi için sektördeki yerli sanayinin desteklenmesi politikasının doğal sonucu, kumaş ithalatının azalması olmuştur.³⁶

Sonuç

1900'ler itibarıyla ABD, dünyanın endüstri devlerinden biri haline gelmiştir. Büyük bir pamuk üreticisi olarak, dokumacılık alanında da ön plana çıkmış, pamuklu kumaşlarını

³⁵ Ayrıntılı bilgi için bakınız. Julian E. Gillespie, *Turkish Cotton-Goods Market, Supplement to Commerce Reports, Trade Information Bulletin, no.171 (December 24, 1923)*, Washington, Government Printing Office, 1923, s. Introduction; Gordon, *American Relations with Turkey 1830-1930*, ss. 59-61, 66, 108; Karakoç, Küçük, "Turkish-American Commercial Relations (1908-1930)", s. 18.

³⁶ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*, Ankara, İmge Kitabevi, 2007, ss. 43-44, 64. "Lozan Anlaşması'na ek olarak imzalanan Ticaret Sözleşmesi...5 yıl süreyle Türkiye'nin dışarıya karşı uygulayabileceği iktisat politikalarını dondurmakta ve bazı istisnalar dışında ithalat ve ihracat yasalarının kaldırılmasını ve yenilerinin konmamasını; gümrük tarifelerinin ise beş yıl süre ile değişmemesini öngörmekteydi." Boratav, s. 44.

satacak pazarlara ihtiyaç duymuştur. Osmanlı Devleti de bu dönemde Amerikan kapitalizminin yayılmayı hedeflediği coğrafyalardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yirminci yüzyıla kadar oldukça sönük kalan Osmanlı-Amerikan ticari ilişkilerini geliştirebilmek için girişimlerin başlaması Amerika'nın bu yayılcı sürecine denk gelmektedir. 1906 yılında İstanbul'da Amerikan büyükelçiliğinin açılması bu kapsamda atılmış önemli bir adımdır. 1911 yılında American Chamber of Commerce for Turkey'in kuruluşu ve *Levant Trade Review* dergisinin yayın hayatına başlaması da Osmanlı topraklarına verilen önemin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Gerçekten de endüstrisi gelişkin olmayan Osmanlı Devleti, bu dönemde gelişmiş ülkeler için çok önemli bir pazar konumundadır. İngiltere ile imzalanan 1838 Serbest Ticaret Anlaşması'nın ardından, diğer Avrupa devletleriyle de benzeri anlaşmaları kabul etmek durumunda kalan Osmanlı Devleti, giderek daha fazla mamul mal ithal eden, buna karşılık hammadde ihraç eden bir ekonomi haline gelmiştir. İthalat kalemleri arasında ise tekstil ürünlerinin önemli bir ağırlığı vardır. Osmanlı Devleti'nin bu genel iktisadi tablosu içinde, ABD ile ticari ilişkilerin oldukça sönük kaldığı görülmektedir. ABD, gelişmiş bir dokuma endüstrisine sahip olmasına rağmen, 1900'lere geldiğimizde Amerikan menşeli ürünler Osmanlı pazarında ancak çok küçük bir paya sahiptir. Bu çalışmada temel alınan raporlardan da görüldüğü üzere, bu durum Amerikalı temsilcilerin dikkatinden kaçmamış ve aynı temsilciler Osmanlı ülkesini Amerikan pamuklu ürünleri için potansiyeli yüksek bir pazar olarak değerlendirmişlerdir. Fakat başta İngiltere olmak üzere, bazı Avrupa devletlerinin Osmanlı pazarında oturmuş ticari bağlantılara sahip olduğunu ve bu bağlantıların o devletlere pazarda net bir hâkimiyet sağladığını da belirtmek gerekir. Bu şartlar altında ABD'nin Osmanlı pazarına ürün ihracını arttırması için Avrupalılarla rekabete girmesi ve bu rekabette başarı sağlaması için de önce pazarı tanıması gerekiyordu. Bu kapsamda Amerikan Ticaret ve Çalışma Bakanlığı tarafından Ralph M. Odell ve Graham Clark gibi iki uzman Osmanlı Devleti'ne gönderilmiş; söz konusu uzmanlar Osmanlı piyasasında talep edilen ürünlerin boyutlarından renk ve desenlerine kadar hemen her şey hakkında bilgi veren son derece detaylı incelemelerde bulunmuşlardır. Bu incelemelerin ve Amerika'ya götürülen kumaş örneklerinin de yardımıyla Amerikan üreticilerini Osmanlı pazarına uygun ürünler üretmeye ve pazarın şartlarını dikkate alan ticari ilişkiler kurmaya yönlendirmek istemişlerdir. Gerek Clark gerekse de Odell'in raporları, ABD'nin gelişen sanayisi için pazar arayışına ne kadar önem verdiğini ve kapsamlı araştırmalar yaptığını açık bir şekilde göstermektedir. Bu bağlamda emperyalist yayılmaya oldukça kapsamlı bir bilgi toplama sürecinin eşlik ettiği görülürken, bir yandan da yirminci yüzyıl başında sanayilemiş ülkeler arasında kızışan pazar mücadelesi de dikkat çekmektedir.

Amerika'nın yoğun çabaları sonucu Birinci Dünya Savaşı öncesi yavaş yavaş artmaya başlayan Amerikan pamuklularının ithalatı savaş dolayısıyla büyük sekteye uğramıştır. Ancak ateşkesin ilanının ardından Türk-Amerikan ticari ilişkilerinde büyük bir patlama yaşanmış, Amerika'dan pamuklu ürün ithalatı o döneme kadarki en yüksek noktasına ulaşmıştır. Fakat Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemin olağandışı şartları 1922 itibarıyla yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlayınca, Avrupa devletleri ile Türkiye arasındaki ticari ilişkiler yeniden tesis edilmeye başlamıştır. Bu noktada Amerika ile ticaretin olağan akışına döndüğünü görmekteyiz, dolayısıyla Amerika'dan pamuklu kumaş ithalatında da ciddi bir azalma yaşanmıştır. Ateşkes sonrası dönemin yalancı bahar havası böylece son

bulurken, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın çıkışı ve 1930'lardan itibaren yeni kurulan cumhuriyetin devletçilik politikaları doğrultusunda sanayileşmeye öncelik vererek ithal ikameci politikalara yönelmesi gibi nedenlerle Türkiye-ABD ticari ilişkilerinde istenilen hedeflere ulaşılamamıştır. Bu şartlar altında Amerika'nın Türkiye pamuklu ürün pazarında payını arttırma imkanı da kalmamıştır.

Kaynakça

- "American Cotton Goods in the Near East", *Levant Trade Review*, Vol. 1 No 4 (1912), ss. 402-404.
- "American Cotton Goods in Turkey", *Levant Trade Review*, Vol. 1 No 1 (1911), ss. 46-50.
- "Cotton Mills in Turkey", *Levant Trade Review*, Vol. 1 No 2 (1911), s. 224.
- "History of American Cotton Goods in Turkey", *Levant Trade Review*, Vol. 1 No.4 (1912), ss. 363-364.
- "The Chamber's 2nd Annual Meeting", *Levant Trade Review*, Vol. 1 No 4 (1912), ss. 388-400.
19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt 1, haz. Şevket Pamuk, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1995.
- Aybar, Celal, (1939), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Muvazenesi 1878-1913*, Ankara, Zerbamat Basımevi.
- Baskıcı, Murat, "Osmanlı Piyasasında Ticaret: Yabancı Tüccarların Dikkat Etmesi Gereken Hususlar (1870-1920)", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64-1 (2009), ss. 39-55.
- Boratav, Korkut, (2007), *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*, Ankara, İmge Kitabevi.
- Can, Bilmez Bülent, (2006), *Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Carson, John M., "Trade in the Near East", *Levant Trade Review*, Vol. 1 No 1 (1911), ss.16-26.
- Clark, W. A. Graham, (1908), (special Agent of the Department of Commerce and Labor), *Cotton Textile Trade in Turkish Empire, Greece and Italy*, Washington, Government Printing Office.
- English, Beth, (2006), *A Common Thread: Labor, Politics, and Capital Mobility in the Textile Industry*, Georgia, The University of Georgia Press.
- Flake, Wilson C., (1927), *Government Publications Relating to Textiles*, Washington, Government Printing Office.
- Gekas, Athanasios, (2007), "A Global History of Ottoman Cotton Textiles, 1600-1850", EU Working Paper, No. 2007/30, Italy, European University Institute.
- Gencer, Ali İhsan, Ali Fuat Örenç, Metin Ünver, (2008), *Türk - Amerikan Silah Ticareti Tarihi*, İstanbul, Doğu Kütüphanesi.
- Gillespie, Julian E., (1923), *Turkish Cotton-Goods Market, Supplement to Commerce Reports, Trade Information Bulletin, no.171 (December 24, 1923)*, Washington, Government Printing Office.
- Gordon, Leland James, (1932), *American Relations with Turkey 1830-1930*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press.

- İnalçık, Halil, "Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979-1980 Özel Sayısı, ss. 1-65.
- Kanberoğlu, Nesrin, "II. Meşrutiyet Dönemi İzmir'den Amerika'ya İhrac Edilen Ürünler (1909-1911)", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 4 (2019), ss. 217-238.
- Kara, Adem, "Osmanlı Devleti-ABD Ticari İlişkileri", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 1/2 (2006), ss. 35-49.
- Karakoç, Ercan, Hasan Küçük, "Turkish-American Commercial Relations (1908-1930): The Success of Trade-The Failure of Investment", *Journal of History, Culture and Art Research*, Vol. 9 No. 4 (2020), ss. 1-18.
- Kurt, Mustafa, Kemalettin Kuzucu, Baki Çınar, Kemal Demir, "19. Yüzyılda Osmanlı Sanayileşmesi Sürecinde Kurulan Devlet Fabrikaları: Bir Envanter Çalışması", *OTAM*, 40 (Güz 2016), ss. 245-277.
- Kutkan, Özlem, "Bir Amerikan Ticari Teşebbüsü ve Bir Osmanlı Kentini Okuma Çabası: Doğu Akdeniz Ticaret Dergisi ve İzmir (1911-1914)", *Türkiyat Mecmuası*, 29, 2 (2019), ss. 435-454.
- Küçük, Hasan, (2019), "Levant Trade Review and Turkish-American Commercial Relations (1911-1931)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Levant Trade Review*, Vol. 2 No. 2 (1912), s. 189.
- Odell, Ralph M., (1912), *Cotton Goods in the Balkan States*, transmitted to Congress in Compliance with the Act of March 4, 1911, Authorizing Investigations of Trade Conditions Abroad, Washington, Government Printing Office.
- Odell, Ralph M., (1912), *Cotton Goods in Turkey Part I*, U.S. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, Special Agents Series, No. 54, Washington, D.C., Government Printing Office.
- Osmanlı Sanayii 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiki*, Haz. A. Gündüz Ökçün, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Özdemir, Adem, (2021), "Levant Trade Review'e Göre Türkiye'nin İktisadi Yapısı (1911-1931)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum Teknik Üniversitesi.
- Pamuk, Şevket, "The Decline and Resistance of Ottoman Cotton Textiles 1820-1913", *Explorations in Economic History*, 23, ss. 205-225.
- Pamuk, Şevket, Jeffrey G. Williamson, "Ottoman de-industrialization, 1800-1913: assessing the magnitude, impact, and response", *The Economic History Review*, 64, S1 (2011), pp. 159-184.
- Quataert, Donald, "19. Yüzyıla Genel Bakış: İslahatlar Devri 1812-1914", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 2 1600-1914*, ed. Halil İnalçık, Donald Quataert, İstanbul, Eren, 2004, ss. 1001-1039.
- Quataert, Donald, (1999), *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Ravndal, G. Bie, "Commercial Review of Turkey", *Daily Consular and Trade Reports No. 154-230 Vol. 3 July, August and September 1912*, Washington, Government Printing Office, 1912, ss. 33-52.

- Ravndal, G. Bie, "Cotton Goods in Turkey", *Levant Trade Review*, Vol. 5 No. 3 (1915), ss. 292-296.
- Ravndal, G. Bie, "Italian Trade with Turkey", *Daily Consular and Trade Reports*, No.230-305, Vol. 4, October, November, December 1911, ss. 796-797.
- Ravndal, G. Bie, "Turkey", *Supplements to Commerce Reports Review of Industrial and Trade Conditions in Foreign Countries in 1914 by American Consular Officers Volume I-Europe*, Washington, Government Printing Office 1916 (No.18d, October 23, 1915), ss. 1-19.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28/46 (2009), ss. 53-69.
- Turgay, A. Üner, "Ottoman-American Trade During the Nineteenth Century", *Osmanlı Araştırmaları*, III (1982), ss. 189-246.
- Tyson, R. E., "The Cotton Industry", Derek H. Aldcroft ed. *The Development of British Industry and Foreign Competition 1875-1914*, Toronto, University of Toronto Press, 2018, ss. 100-127.
- Ünver, Metin, "Teknolojik Gelişmeler Işığında Osmanlı-Amerikan Silah Ticaretinin İlk Dönemi," *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32/54 (2013), ss. 195-220.